

УДК 343.163

# **ПІДСТАВИ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ПРОКУРОРОМ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ** **GROUND FOR CIVIL CLAIM SUBMITTING IN CRIMINAL PROCEEDING BY THE PROSECUTOR**

Вітрук О.В.,

*здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики  
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті досліджено підстави пред'явлення цивільного позову прокурором у кримінальному провадженні в контексті прийняття нового Закону України «Про прокуратуру». Проаналізовано наявні наукові підходи до цієї проблеми та можливі шляхи вдосконалення чинного законодавства. Зроблено висновки про доцільність законодавчого обмеження підстав прокурорського представництва.

**Ключові слова:** прокурор, цивільний позов, представництво, підстави представництва, інтереси держави.

В статье исследованы основания предъявления гражданского иска прокурором в уголовном производстве в контексте принятия нового Закона Украины «О прокуратуре». Проанализированы существующие научные подходы к этой проблеме и возможные пути совершенствования действующего законодательства. Сделаны выводы о целесообразности законодательного ограничения оснований прокурорского представительства.

**Ключевые слова:** прокурор, гражданский иск, представительство, основания представительства, интересы государства.

The grounds for civil claim submitting by the prosecutor in the criminal proceedings in context of the adoption of the new Law of Ukraine "On Prosecution" have been investigated in the article. Existing scientific approaches to the problem and possible ways of current legislation improving have been analyzed. The conclusions on the expediency for legislative restrictions of grounds for prosecutor's representation have been made.

**Key words:** prosecutor, civil action, representation, grounds for representation, interests of the state.

**Постановка проблеми.** Відповідно до п. 12 ч. 2 ст. 36 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) прокурор, здійснюючи нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність не спроможні самостійно захистити свої права [1], у порядку, передбаченому КПК України та Законом України «Про прокуратуру».

До проблем цивільного позову в кримінальному провадженні зверталось багато науковців, однак питання пред'явлення й підтримання цивільного позову прокурором у кримінальному провадженні не досліджувалися у вітчизняній кримінально-процесуальній науці.

**Метою статті** є спроба теоретичного осмислення підстав пред'явлення прокурором цивільного позову в кримінальному провадженні з огляду на положення нового Закону України «Про прокуратуру».

**Виклад основного матеріалу.** Відповідно до ч. 3 ст. 128 КПК України цивільний позов в інтересах держави пред'являється прокурором. Цивільний позов може бути поданий прокурором у випадках, встановлених законом,

а також в інтересах громадян, які через фізичний чи матеріальний стан, неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність не спроможні самостійно захистити свої права.

Підставою представництва прокурором інтересів громадянина є ситуація, коли така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність чи обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють чи неналежним чином здійснюють її захист. Таким чином, новий Закон України «Про прокуратуру», звуживши перелік підстав для представництва прокурором інтересів громадян, встановив також передумову звернення прокурора до суду – бездіяльність осіб та органів, які повинні захищати інтереси громадян. Наявність підстав має бути підтвердженою прокурором шляхом надання суду відповідних доказів. Для представництва інтересів громадянина в суді прокурор також повинен надати документи, що підтверджують недосягнення повноліття, недієздатність чи обмежену дієздатність відповідного громадянина, а також письмову згоду законного представника або органу, якому законом надано право за-

хищати права, свободи й інтереси відповідної особи, на здійснення ним представництва.

Прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави в разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює чи неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування або інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесено відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу [2].

Важливою гарантією від безпідставного втручання прокуратури в цивільно-правові відносини є встановлений законом порядок підтвердження судом підстав для представництва. Крім того, прокурор зобов'язаний попередньо, до звернення до суду, повідомити про це громадянина та його законного представника або відповідного суб'єкта владних повноважень. Якщо ці особи не погоджуються з думкою прокурора, то вони наділяються правом оскаржити його дії. Однак закон не встановлює порядок такого оскарження, у зв'язку із чим вважаємо, що таке оскарження після повідомлення особі прокурором можливе до прокурора вищого рівня, а в суді така особа повинна наділятися правом відкликати цивільний позов прокурора.

Отже, неспроможність громадянина самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження під час кримінального провадження може обумовлюватися лише такими підставами:

- недосягненням особою повноліття;
- недієздатністю або обмеженою дієздатністю.

Представництво інтересів громадянина чи держави здійснюється прокурором на підставі заподіяння громадянину або державі шкоди внаслідок вчинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність.

Говорячи про інтереси громадян як предмет прокурорсько-судового представництва, варто насамперед підкреслити необхідність поширювального тлумачення поняття «громадянин». Очевидно, що при цьому йдеться не лише про громадян України, а й про іноземних громадян, осіб без громадянства, які, перебуваючи з тих чи інших причин в Україні, можуть потрапляти в складні ситуації, з яких їм важко виходити в умовах чужого життєвого середовища [3, с. 82].

Підстава цивільного позову прокурора в кримінальному провадженні поділяється на фактичну основу та процесуальні передумови. Фактична основа являє собою комплекс юридично значущих обставин (юридичних фактів), з якими матеріальний закон пов'язує виникнення правовідносин між державою, що зазнала майнової шкоди, та особами, зобов'язаними її відшкодувати (обвинуваченим, цивільним відповідачем), і з яких прокурор виводить свою матеріально-правову вимогу.

До елементів підстави цивільного позову прокурора належать такі явища:

- факт вчинення кримінального правопорушення;
- заподіяна шкода;
- наявність причинного зв'язку між кримінальним правопорушенням і шкодою [4, с. 7].

Вважаємо, що процесуальні передумови цивільного позову прокурора в кримінальному провадженні складають власну систему, яку можна відобразити таким чином:

- 1) внутрішнє переконання прокурора в необхідності пред'явлення позову;
- 2) наявність шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням;
- 3) повідомлення громадянина та його законного представника або відповідного суб'єкта владних повноважень про встановлення прокурором підстав для представництва;

4) отримання прокурором письмової згоди законного представника або органу, якому законом надано право захищати права, свободи й інтереси відповідної особи, на здійснення ним представництва.

Перша передумова становить собою засновану на законі та совісті позицію прокурора щодо відомих йому обставин заподіяння злочином шкоди, а згідно з другою прокурор може як пред'явити позов, так і відмовитися від його пред'явлення [5, с. 79].

Отже, лише після виконання прокурором вказаних передумов він може пред'явити цивільний позов у кримінальному провадженні.

Підстави цивільного позову можуть бути класифіковані на фактичні та юридичні. Фактичні підстави – це сукупність відомостей про заподіяння шкоди (збитків) кримінальним правопорушенням, яка може бути основою для заявлення фізичною чи юридичною особою позовних вимог про її відшкодування (компенсацію) під час досудового розслідування або судового розгляду кримінального провадження. З теорії доказування постає, що будь-яке кримінально-процесуальне рішення, у тому числі про подання цивільного позову, приймається на підставі достатньої сукупності фактичних даних, віднесених до процесуального статусу доказів.

Найбільш повну класифікацію фактів, які є підставою цивільного позову в кримінальному провадженні, розроблено В.В. Батуєвим. Він виділяє три групи фактів.

Першим та основним правостворюючим фактом, на його думку, є саме протиправне діяння (дія або бездіяльність), тобто кримінальне правопорушення. До цієї групи фактів належать факт діяння, факти заподіяння шкоди та їх причинний взаємозв'язок.

До другої групи фактів, які входять у підставу цивільного позову в кримінальному провадженні, належать факти, що встановлюють зв'язок між конкретною вимогою та особою, яка заявила цивільний позов (так звана активна легітимація). Такими фактами є обставини, що вказують на належність суб'єктивного права, на підставі якого висувається позовна вимога конкретній особі. Критерієм для обґрунтованого вирішення питання про активну легітимацію є правильне визначення особи, яка зазнала шкоди від злочину, що здійснюється слідчим, прокурором у процесі визнання цивільно-правових вимог цивільного позивача та судом під час розгляду цивільного позову потерпілого по суті. До фактів пасивної легітимації належать обставини, що дають змогу правильно визначити особу, на якій лежить обов'язок відшкодувати шкоду.

До третьої групи фактів, які входять у підставу цивільного позову, належать так звані факти приводу до позову. Фактом приводу до позову зазвичай є відсутність добровільного виконання зобов'язання боржником. При цьому оцінка таких фактів може проводитися лише судом під час розгляду цивільного позову по суті [6, с. 92–95].

Достатність доказів для прийняття рішення про пред'явлення цивільного позову кримінально-процесуальний закон пов'язує з наявністю заподіяної кримінальним правопорушенням моральної, фізичної чи майнової шкоди, причинно-наслідкового зв'язку між кримінальним правопорушенням і шкодою як негативним наслідком, що настав у результаті його вчинення.

Юридичні підстави – це норми кримінально-процесуального й цивільного права, що надають фізичній або юридичній особі право вимагати від відповідача відшкодування заподіяної особі кримінальним правопорушенням майнової шкоди (збитків) та компенсації моральної шкоди.

Значення цивільного позову в кримінальному провадженні полягає в тому, що спільний розгляд цивільного позову з кримінальним провадженням забезпечує найбільш швидке відновлення майнових прав потерпілого, виключає прийняття судом суперечливих рішень з одних

і тих же питань, звільняє потерпілого, обвинуваченого та інших суб'єктів провадження від обов'язку двічі брати участь у провадженні за тією ж справою, дозволяє правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення.

До предмета доказування за цивільним позовом у кримінальному провадженні традиційно відносять такі елементи:

- а) підстави цивільного позову;
- б) розмір цивільного позову;
- в) особу, якій кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду, та особу, яка може бути визнана цивільним позивачем;
- г) особу, яка несе матеріальну відповідальність за позовом;
- д) вину цивільного відповідача в заподіянні шкоди особою, за дії якої вона несе відповідальність;
- е) вину особи, яка зазнала шкоди від кримінального правопорушення, її форму та ступінь;
- ж) майновий стан відповідача за позовом [7, с. 219].

У разі пред'явлення позову прокурором підлягають доказуванню також підстави для пред'явлення позову прокурором: наявність порушення чи загрози порушення інтересів держави, неспроможність громадянина через недосягнення повноліття, недієздатність чи обмежену дієздатність самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження. У цивільному позові прокурора, пред'явленому в інтересах держави, має бути обґрунтування, у чому полягає цей інтерес, а в разі подання позову в інтересах громадянина – обґрунтування причин, чому він не може самостійно пред'явити позов [8, с. 101].

КПК України 2012 року звужив коло осіб, в інтересах яких прокурор може пред'являти цивільний позов. Вважаємо, що така позиція законодавця є цілком обґрунтованою, оскільки є недоцільним перетворення прокурора на безкоштовного (громадського) захисника, який виконує дії за вимогою довірителя (будь-якої особи) [9, с. 181]. Однак ще більше обмеження Законом України «Про прокуратуру» цих категорій осіб, на нашу думку, є завчасним, оскільки саме в кримінальному провадженні доцільно було б залишити дискреційні повноваження прокурора щодо представництва ширшої категорії осіб. Це зумовлюється недостатнім рівнем надання державної правової допомоги громадянам, а тому саме прокурор мав би захищати інтереси більшості потерпілих у кримінальному провадженні.

Не зовсім вдалою вважаємо законодавчу конструкцію, що прокурор пред'являє позов в інтересах держави. З огляду на буквальноне тлумачення цієї норми можна зробити висновок, що в кожному випадку захисту прокурором державних інтересів цивільним позивачем буде виступати держава. Однак цивільний позов у кримінальному провадженні пред'являється в інтересах конкретних державних органів, які представляють державу в певних суспільних правовідносинах. Взагалі питання про «інтерес держави» так і залишається недостатньо визначеним у законі та викликає чимало непорозумінь на практиці. Спробу дати визначення поняття «інтереси держави» зробив Конституційний Суд України у своєму рішенні від 8 квітня 1999 року в справі № 1-1/99 щодо офіційного тлумачення положень ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді). У ньому зазначається, що інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників

суспільних відносин. В основі перших завжди є потреба в здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання тощо. Інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств із часткою державної власності в статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не лише в їх діяльності, а й у діяльності приватних підприємств, товариств. Зокрема, інтереси можуть вбачатися в діяльності недержавних суб'єктів господарювання, зазначених у Переліку підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави [10], або залучених до виконання важливих державних програм, кредитно-банківських установ, яким державою надано тимчасову фінансову допомогу та введено тимчасову адміністрацію. З огляду на те, що «інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор у кожному конкретному випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, у чому саме відбулося або може відбутися порушення матеріальних чи інших інтересів держави, обґрунтовує в позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції в спірних відносинах [11, с. 354–355].

Наказом Генерального прокурора України «Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання і протидії корупції» від 25 червня 2013 року № 10гн розширено перелік підстав представництва інтересів громадян і держави під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Зокрема, згідно з п. 9 цього наказу на прокурорів покладено такі обов'язки: забезпечити організацію відшкодування збитків, завданих корупційними правопорушеннями державі, територіальним громадам або громадянам, які не спроможні самостійно захистити свої права; вилучення незаконно отриманого майна, стягнення на користь держави вартості незаконно отриманих послуг і пільг; застосування правових наслідків невідійнятності нікчемних правочинів, укладених унаслідок корупційних правопорушень [12].

**Висновок.** Прийняття нового Закону України «Про прокуратуру» стало важливим кроком у реформуванні правоохоронної системи України. Однак врегулюванням цим законом підстав представництва прокурором інтересів громадян і держави в кримінальному провадженні потребує істотного вдосконалення з урахуванням сучасних реалій українського суспільства. Вважаємо, що підстави представництва прокурором інтересів потерпілих від злочинів у кримінальному провадженні повинні бути диференційованими від інших видів судочинства. Зокрема, необхідно надати прокурору право в кожному конкретному випадку самостійно визначати наявність підстав для представництва інтересів потерпілого в кримінальному провадженні. Така позиція зумовлюється тим, що на потерпілих досить часто може здійснюватися тиск, спрямований на відмову від претензій до підозрюваного (обвинуваченого), тому саме прокурор має захищати інтереси потерпілого шляхом пред'явлення й підтримання цивільного позову в кримінальному провадженні.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
2. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 87. – Ст. 2471.
3. Дунас Т.О. Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження / Т.О. Дунас, М.В. Руденко. – Х. : Харків юридичний, 2006. – 340 с.

4. Гурвич М.А. Учение об иске (состав, виды) / М.А. Гурвич. – М. : ВЮЗИ, 1981. – 40 с.
5. Боков Д.К. Гражданский иск прокурора в уголовном процессе в защиту интересов государства : дисс. ... канд. юрид. наук / Д.К. Боков. – М., 2012. – 202 с.
6. Батуев В.В. Обеспечение при расследовании преступления гражданского иска потерпевшего : дисс. ... канд. юрид. наук / В.В. Батуев. – М., 1999. – 228 с.
7. Мала О.Р. Доказування підстав та розміру цивільного позову як обов'язок прокурора під час провадження по кримінальній справі / О.Р. Мала // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 4. – С. 216–220.
8. Тимошенко А.В. Теоретические и практические вопросы гражданского иска в предварительном расследовании : дисс. ... канд. юрид. наук / А.В. Тимошенко. – Челябинск, 2002. – 214 с.
9. Дык А.Г. Гражданский иск в уголовном деле как один из способов возмещения вреда, причиненного преступлением : [монография] / А.Г. Дык, Н.Е. Муллахметова. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 288 с.
10. Перелік підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2004 року № 1734 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 52. – Ст. 3443.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. коментар] : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012–. – Т. 1. – 2012. – 768 с.
12. Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання і протидії корупції : Наказ Генерального прокурора України від 25 червня 2013 року № 10гн // Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?\\_m=publications&\\_t=rec&id=94102](http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102).